

UDK: 911.3:612.014(575.1)

Nilufar KOMILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti professori, g.f.d
E-mail: ni.komilova@nuu.uz
Sirojiddin DO'SBEKOV,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Guliston davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar va san'atshunoslik kafedrasida o'qituvchisi, g.f.f.d. H.E.Egamqulov taqrizi asosida

QASHQADARYO VILOYATINING TIBBIY GEOGRAFIK XUSUSIYALARI

Аннотация

Ma'lumki, aholi salomatligi va kasallanish ko'rsatkichlari hududlarning tabiiy-ekologik, iqtisodiy-ijtimoiy shart-sharoitga, ayniqsa atrof-muhitning ekologik vaziyatiga bog'liq. Ayniqsa, bugungi kunda respublikamizning o'ziga xos geografik tafovutlarga ega viloyatlarida aholi salomatligi bilan bog'liq qator muammolar yuzaga kelmoqdaki ularni ilmiy jihatdan o'rganish va baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot obyekti hisoblangan Qashqadaryo viloyatining tabiiy va iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatlari bilan respublikamizda alohida ajralib turadi. Viloyatda, ovqat hazm qilish, qon aylanish tizimi, qon va qon hosil qiluvchi a'zolari hamda immun tizimi xastaliklari yetakchilik qiladi.

Kalit so'zlar: Tibbiyot geografiyasi, aholining umumiy kasallanishi, ekologik vaziyat, inson salomatligi, atrof-muhit, iqlim o'zgarishi, o'lim.

МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Известно, что показатели здоровья и заболеваемости населения зависят от природно-экологических, экономико-социальных условий регионов, особенно от экологической ситуации окружающей среды. Сегодня, особенно в регионах нашей республики, имеющих специфические географические различия, существует ряд проблем, связанных со здоровьем населения, и их научное изучение и оценка имеют большое значение. В регионе лидируют заболевания пищеварения, системы кровообращения, крови и органов кроветворения, иммунной системы.

Ключевые слова: Медицинская география, общая заболеваемость населения, экологическая ситуация, здоровье человека, окружающая среда, изменение климата, смертность.

MEDICAL GEOGRAPHICAL FEATURES OF KASHKADARYA REGION

Annotation

It is known that population health and morbidity indicators depend on the natural-ecological, economic-social conditions of the regions, especially on the ecological situation of the environment. Today, especially in the regions of our republic with specific geographic differences, there are a number of problems related to the health of the population, and their scientific study and evaluation are of great importance. Diseases of digestion, circulatory system, blood and blood-forming organs and immune system are leading in the region.

Key words: Medical geography, general population morbidity, ecological situation, human health, environment, climate change, death.

Kirish. BMT hamda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti prognozlariga ko'ra, 2048-yilda dunyo bo'yicha o'limning umumiy soni 90 millionga yetadi [1]. Mazkur muammo kelgusida aholi salomatlikni mustahkamlash, farovonlik va o'rtacha umr davomiylikni oshirish uchun aholini sifatli tibbiy xizmat bilan ta'minlash, undan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, hududlar ekologik holatini barqarorlashtirish va yaxshilashni talab etadi.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "Aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish, atrof muhitning ifloslanish darajasini baholash mexanizmlarini takomillashtirish, atrof muhitni kuzatish, uning ifloslanish darajasini prognoz qilish," kabi muhim vazifalar belgilangan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tibbiy geografik tadqiqotlar, jumladan aholining kasallanish ko'rsatkichlari hamda kasalliklarning hududiy tarkibi masalalari uzoq xorij, sobiq Ittifoq va hozirgi MDH davlatlari olimlari tomonidan tadqiq qilingan. Ular qatoriga eng avvalo, J.May, R.Park, M.Birkin, L.Jacobs, H.Giardet, Ye.N.Pavlovskiy, A.A.Shoshin, A.V.Chaklin, A.P.Avsym, Ye.I.Ignatyev, B.B.Proxorov, Ye.L.Rayx, V.P.Podolyan, A.A.Keller, A.G.Voronov kabilarni kiritish mumkin. Yuqorida qayd etilgan olimlarning har biri tibbiyot geografiyasining u yoki bu tarmog'i rivojiga o'z hissalarini qo'shganlar. Tadqiqot obekti bo'yicha R.Xodiyev, R.Usmonova, Q.S.Yarashev, M.Fayzullayev, X.Jumayev singari qator olimlar tadqiqotlar olib borgan bo'lsada, ularning ishlari viloyatning tabiiy geografik xususiyatlari, rekreatsiya va qishloq xo'jaligi nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Biroq aynan, tibbiy geografik jihatdan viloyat ilk marotaba o'rganilmoqda [3].

Tadqiqot metodologiyasi. O'rganilayotga hududni tabiiy geografik jihatdan o'rganishda A.Abdulqosimov, L.Alibekov, S.B.Abbasov Q.S.Yarashev, A.X.Ravshanov, tibbiy geografik tahlillar A.S.Soliyev, X.Tursunov, M.Nazarov, N.Komilova, I.R.Turdimambetov, M.Hamroyev, A.Ravshanov, N.Muhammedova singari mutaxassislar shug'ullanishgan.

Tadqiqotning usullari. Ishda kartografik, tizimli-tahlil, qiyoslash, matematik, statistik, dala-tadqiqot, rekognossirovka, tayanch eksperimental tadqiqot, ma'lumotlarni grafiklar va jadvallarda tizimlash kabi bir qator usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Viloyat maydoni 28,57 ming km². bo'lib, mamlakat hududining 6,4 foizini tashkil etadi. Aholisi, 1-yanvar 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 3560,6 ming kishi ya'ni respublika aholisining 9,7 foiz qismi istiqomat qiladi. Aholi zichligi 1 km² ga 124,7 kishiga teng. Shahar aholisining ulushi 42,8 foizga teng. Viloyatning ma'muriy markazi Qarshi shahri bo'lib, uning aholisi 295,6ming kishi (1.01.2024-y.). Qashqadaryo viloyati ma'muriy-hududiy tuzilishida 14 qishloq tumanlari mavjud. Qashqadaryo viloyati respublikamizning janubida joylashgan, u shimoli-g'arbda Buxoro viloyati, shimolda Samarqand va qisqaroq masofada Navoiy viloyatlari, janub hamda janubi-sharqda Surxondaryo viloyati bilan chegaradosh. Viloyat hududi g'arb va janubi-g'arbda Turkmaniston, sharqda Tojikiston bilan ham tutashgan.

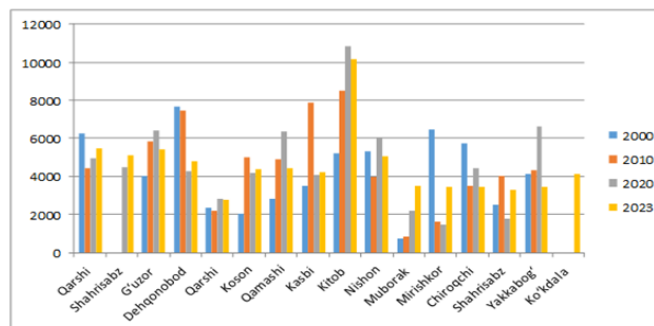
Ma'lumki hududlarning relyef, landshaft xususiyatlari tibbiy geografik vaziyatga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Bu jihatdan viloyat o'ziga xos geografik tafovut kasb etadi. Bu jihatdan viloyat hududini geomorfologik jihatdan uchta asosiy shaklga: tog', tog'oldi va tekislik hududlariga ajratish mumkin. Yer usti tuzilishi o'ziga xos murakkab bo'lib, yarmidan ko'proq qismi tekislik va baland bo'lmagan tepaliklardan iborat. Qarshi cho'li ham aynan mazkur hududda joylashgan. Viloyat shimoli-sharq, sharq va janubi-sharqda tog'liklar bilan o'ralgan bo'lib, bu yerda Zarafshon(Qoratepa va Chaqlikalon tog'lari) va Hisor tizmasi (Beshnov, Sumsar, Shertog', Xontaxti, Eshakmaydon, Maydanak, Toytalash, Chaqchar, Qorasirt va boshqalar), Hisor tog'ini janubi-sharqda qismidagi (Osmontarash, Ko'ktog', Konsoy, Kaypantog', Torqopchig'ay va h.k.) tog' tizmalari bilan chegaralanadi. Ular o'z navbatida turlicha tabiat landshaftlari o'zida mujassam qiladi. Viloyatning tekislik qismi Qashqadaryo daryosi o'zanining shimoliy qismi Muborak-Azlar tepa ko'tarilmasi, uning janubiy qismi esa Beshkent-Qashqadaryo tog'oldi bukilmisidan iborat.

Aytish o'rinliki, viloyatning Shaxrisabz, Qamashi, Dehqonobod, Kitob va qisman Chiroqchi tumanining shimoliy qismi tog'liklardan iborat. Viloyatning markaziy va g'arbiy qismlari esa pasttekisliklardan tashkil topgan. Yer usti, orografik tuzilishi shimoli-sharq, sharq va janubi-sharqdan g'arb, shimoli-g'arb yo'nalishida pasayib borishi bilan ta'riflanadi [4]. Tekislik qismida Qashqadaryoni o'rta va quyi sohillari, Muborak va Nishon cho'llarida sayyohlikning noan'anaviy yo'nalishlarini tashkil etish imkoniyatlari mavjud. Viloyat hududi respublikamizda neft va tabiiy gaz zahiralarning ko'pligi bo'yicha ham yetakchi o'rinda turadi. Shuningdek, hudud tuz konlari, qurilish materiallari xom ashyosiga juda boy.

Iqlim sharoitlarining shakllanish xususiyatlariga ko'ra, Qashqadaryo viloyati hududi subtropik iqlim guruhiga mansub bo'lib, Turon provinsiyasining alohida Qashqadaryo iqlim okrugi sifatida ajratiladi. Qashqadaryo viloyatining o'ziga xos iqlimiy xususiyatlari uning geografik o'rniga bog'liq. Viloyatda rekreatsiyada eng foydali iqlimiy omillaridan biri quyosh radiatsiyasi miqdori 6700-7000 mj/m² ni tashkil etadi. Quyoshli kunlar 2600-3000 soatga teng bo'lib, u viloyat hududining deyarli hamma joyida yil davomida musbatdir [5]. Quyoshli kunlarning davomiyligi turistik-ko'ngilochar tadbirlarni o'tkazish imkoniyatlarini belgilaydi va sayyohlarning dam olishini oqilona tashkil etish imkonini beradi. Viloyatning yillik o'rtacha harorati tekislik va tog'oldi rayonlari shimolida 15⁰C (Kitob), janubda 16,1⁰C (G'uzor), Qarshi shahrida iyunning o'rtacha harorati 28,4-29⁰C bo'lsada, ammo kunduz kunlari harorat 36-37⁰C gacha ko'tariladi. Mutlaq maksimum tog'oldi hududlarida (Kitob, Dehqonobod) 43⁰C, tekislikda esa 46-47⁰C gacha (Qarshi, G'uzor) yetadi. Tog'li hududda relyef ta'sirining kattaligidan tekislikka nisbatan ancha salqin va sovuq bo'lmaydiga kunlar o'rta hisobda 226-228 kunga teng va bu turizmni ayrim turlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Insonlar uchun o'rtacha qulay ob-havo sharoitlari quyidagi holatlarda kuzatiladi: havo harorati +18 +26⁰C, nisbiy namlik 40-60 foiz, shamol tezligi-0,1-0,2 m/s hisoblanadi. Havoning nisbiy namligi 30-60 foiz bo'lganda odam o'zini yaxshi his etadi. Agar nisbiy namlik 30 foizdan past bo'lsa quruq havo, 71-80 foizdan yuqori bo'lsa juda nam havo hisoblanadi [6]. Viloyatda bunday qulay ob-havo sharoiti bahor oylariga mansub bo'lib, ichki turizm faollashadi, sayyohlikni "pik" davriga to'g'ri keladi. Viloyatda havoning nisbiy namligi yil davomida o'zgarib turadi. Yozda namlik me'yordan ancha past bo'lib, Muborakda iyulda 22 foiz, Qamashida 25 foiz, tog'larga ko'tarilgan sari esa nisbiy namlik miqdori ortib boradi. Qarshi cho'lida qurg'oqchil kunlar ko'p bo'ladi va bu turizmni ayrim turlarini rivojlantirishda noqulay hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati hududida atmosfera yog'inlarining mavsumiy va hududiy taqsimlanishi juda xilma-xil. Tekislikda yillik yog'inlar miqdori 175-300 mm, o'rtacha baland tog'larda 630-850 mm ni tashkil etadi. Qishki barqaror qor qoplamining mavjud bo'lishi tog' chang'i sporti bilan shug'ullanish ikoniyatini beradi. Viloyatning Kitob, Shaxrisabz, Yakkabog', Qamashi va Dehqonobod tumanlaridagi tog'larda qor qalinligi 20-50 sm, baland tog'larda esa doimiy muzliklar va qor qoplamlari vujudga kelgan bo'lib ikki oydan olti oygacha qor qoplami saqlanib turadi. O'rtacha baland va baland tog'li mintaqalarda qishki tog' sport turizm turlarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

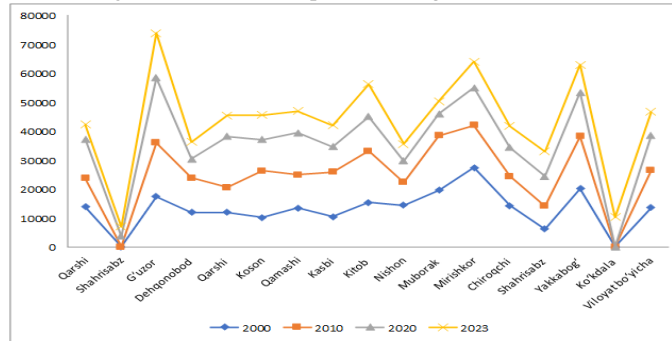
-Qashqadaryo viloyati respublikamizning yuqori iqtisodiy salohiyatiga ega bo'lgan hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyatda yoqilg'i-energetika, tog'-kon sanoati va qishloq xo'jaligi singari tarmoqlar rivojlangan. Viloyatning O'zbekiston yalpi ichki maxsulotidagi salmog'i 5,6 foizni, sanoat maxsulotidagi ulushi 4,1; qishloq xo'jaligi maxsuloti yetishtirishdagi hissasi 9,3 foizni tashkil etadi. Qashqadaryo viloyati doimiy aholisining soni 1-yanvar 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 3560,6 ming kishini tashkil etgan. Aholi soni bo'yicha O'zbekistonda Samarqand va Farg'ona viloyatlaridan keyingi uchinchi o'rinni egallaydi. Tibbiy geografik xususiyatlariga ko'ra viloyatda ko'pgina kasallik guruhlari, jumladan ovqat hazm qilish, qon aylanish tizimi, qon va qon hosil qiluvchi a'zolari hamda immun tizimi xastaliklari, nafas olish, yuqumli-parazitar kasalliklar salmog'i bo'yicha mamlakatimizda oldingi o'rinlarni egallaydi.

1-rasm. Qashqadaryo viloyati aholisining qon aylanish tizimi a'zolari bilan bog'liq kasalliklar bilan kasallanish darajasi (100 000 ming kishiga nisbatan). Rasm viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi ma'lumotlari[7] asosida mualliflar tomonidan tuzildi.

Ma'lumki, qon aylanish tizimi kasalliklari qatoriga yurak hamda tomirlar bilan bog'liq kasalliklarni kiritish mumkin. Eng xavfli kasalliklar qatoriga yurak- arterial gipertenziya, aritmiya, yurak-ishemik kasalligi, stenokardiya, va hokazolarni kiritish mumkin. Mazkur kasallik bilan bog'liq o'lim va kasalanish holatlar barcha davlatlar va mintaqalarda yetakchi o'rin egallaydi. 2000-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda Qashqadaryo viloyatining Kitob (5236,8; 10168,3); G'uzor (3991,4;) 5409,5 singari tumanlarida mazkr kasallik bilan og'riqanlar soni sezilarli tazda ortgan (1-rasm).

Ovqat hazm qilish tizimi kasalliklari, paydo bo'lish joyiga ko'ra quyidagicha tasniflanadi: og'iz bo'shlig'i, jag', so'lak bezlari, qizilo'ngach, oshqozon, o'n ikki barmoqli ichak kasalliklari, appendiks, ichak kasalliklari, jigar, oshqozon osti bezi, o't pufagi, o't yo'llari. Ushbu kasalliklarning oldini olish uchun parhez va sog'lom turmush tarzi muhim o'rin egallaydi.

Rasm viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi ma'lumotlari[7] asosida mualliflar tomonidan tuzildi.

Alohida ta'kidlash lozimki, viloyat aholi orasida ovqat hazm qilish a'zolari bilan kasallanganlar soni bo'yicha respublikadan eng yetakchi hududlaran biridir. So'ngi yigirma yil mobaynida mazur kasallik salmog'i ancha kamaygan bo'lsada ko'rsatkichlar mamlakatda hamon yetakchi o'rinlarni egallaydi.

Tadqiqot davomida Qashqadaryo viloyati tibbiy geografik nozoeologik holatini baholashda SWOT tahlili amalga oshirildi (1-jadval). Bunda viloyatning kuchli, kuchsiz, imkoniyatlari va unga xavf solayotgan tahdidlar yoritildi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida aholi salomatligini yanada mustahkamlash, kasalliklar salmog'ini kamaytirishning SWOT tahlili

KUCHLI TOMONLARI (Strengths)	ZAIIF TOMONLARI (Weaknesses)
-qulay iqtisodiy-geografik joylashuvi; -tabiiy-resurs salohiyatining yuqoriligi; -xilma-xil re'lef, gidrogeologik, daryo va soylar, suv omborlarni mavjudligi; -qulay transport infratuzilmasi, halqaro avtomagistral va temir yo'llarning mavjudligi; -savdo, iqtisodiy va madaniy aloqalarning yo'lga qo'yilishi; -gigant neft-gaz sanoatini zavodlarning joylashganligi; -davolash-sog'lomlashtirish resurslarga juda boyligi.	-tibbiy infratuzilmaning eskiligi va ta'mirlalablgi; --ichimlik suvi bilan taminlanganlik darajasi past; -tibbiy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va hududlar bo'yicha notekis joylashganligi; -viloyatdagi rekreatsion, balneologik salohiyatdan yetarli darajada foydalanishni yo'lga qo'yilmaganligi; - xizmat ko'rsatish darajasi pastligi -xorijiy investitsiyalarning tibbiyot sohasiga jalb qilinishi sust darajadali.
IMKONIYATLAR (Opportunities)	XATARLAR (Threats)
-viloyatni geografik o'rni, yer yuzasi tuzilishining xilma-xilligi cho'llar, tekislik, tog'oldi va tog'li mintaqalarning mavjudligini hisobga olib tibbiy xizmat ko'rsatish shahobchalarini joylashtirish; -Kitob, Shahrisabz, Yakkabog', Qamashi va Dehqonobod tumanlarida yuqori sog'lomlashtirish turizmi, ekoturistik salohiyatni mavjudligini hisobga olib aholi salomatligini mustahkamasga xizma qiluvchi 3,5 kunlik sayohalar tashil etish; -Dehqonobod tumanidani Konsoy sho'r ko'li va Xo'jaipok mineral bulog'i atrofida tibbiy-sog'lomlashtirish muassasalarini barpo etish; -viloyatdagi Hisorak, Chimqo'rg'on, Pachkamar, Tallimarjon, Nug'ayli suv omborlari, Sichanko'l, Sho'rko'l atrofida dam olish zonalarini bunyod etish.	-aholi o'rtasida ishsizlik darajasini ko'payishi; -viloyat hududi yerlarining sho'rlanish darajasi ortib bormoqda; -Muborak, Mirishkor tumani cho'l hududlarida aynisa, chorachilikka ixtisoslashgan hududlarda brutsellyoz va shu singari kaalliklar salmog'ining yuqoriligi; - aholi o'rtasida umumiy kasallanish, ayniqsa, yurak, qon-tomir, nafas olish, ovqat hazm qilish tizimi kasalliklari salmog'ining yuqoriligi; -viloyatning ko'pgina ma'muriy-hududiy birliklarida ichimlik suv bilan bog'liq muammolarning mavjudligi.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyati o'ziga xos tibbiy geografik xususiyalarga ega bo'lib, ularni o'rganish yangidan-yangi tadqiqotlarni talab etadi.

ADABIYOTLAR

- World health statistics 2023: monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals file:///C:/Users/User/Downloads/9789240074323-eng.pdf
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil, 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni. <http://lex.uz/docs/5841063>
- Komilova N.K. Inson ekologiyasi va nozogeografik tadqiqotlar. Monografiya. -Toshkent. «Zebo prints», 2023, 208 bet.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (2000-2022)
- Солиев А.С. Ўзбекистон географияси (Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси).-Тошкент: Университет, 2014.-404 б.
- Баратов А. Ўзбекистон табиий географияси. Т. 1996, "Ўқитувчи", 272 бет.
- Зокиров Ф.З., Рахмонов К.Р. Ўзбекистоннинг шифобахш масканлари. Т. 1991. 120 б.
- Qashqadaryo viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi ma'lumotlari